

Приблуда Л. М.

Національний університет харчових технологій

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС: ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті схарактеризовано терміни «текст» та «дискурс», їхнє функціонування в лінгвістичних дослідженнях. Установлено, що попри різні характеристики розмежування поняття тексту та дискурсу, текст витлумачували як один із його складників, або як його одиницю. У сучасних мовознавчих студіях дискурс окреслюють як репрезентацію певного комунікативного акту. Текст є вербальним компонентом, що лежить в основі відображеної об'єктивної дійсності, на розуміння якого впливають невербальні складові.

Схарактеризовано основні характеристики художнього дискурсу, його природу, окреслено роль автора в процесі створення художнього дискурсу. Установлено, що й досі він не має точної, однозначної дефініції. Окреслено основні ознаки художнього дискурсу, відповідно до яких він постає як стиль мислення та мовлення автора, що він вкладає в мову персонажів твору; як особливий результат взаємодії намірів автора та різноманітних можливих реакцій читача; як комунікативний акт, основною характеристикою якого є намагання автора за допомогою свого твору вплинути на внутрішній духовний простір читача з метою змінити їх. Установлено, що художній дискурс тісно пов'язаний з особистістю автора та його ідіостилем. Дискурс певного художнього твору постає перед читачем як особливий художній світ, стиль мислення, мовлення автора, які він вкладає в героїв твору і який викликає відповідну комунікативну діяльність чи навіть «добудовування» самого тексту.

Зауважено, що в художньому дискурсі відтворюється якась конкретна культура на певному етапі свого розвитку, адже той чи той художній текст функціонує в комунікативному просторі, стає носієм сутнісних характеристик існування людини в культурному середовищі.

Зазначено, що дослідження художнього дискурсу тісно пов'язане з вивченням особистості автора, його індивідуального стилю та мови, описано поняття мовної особистості, ідіостилу автора – творця художнього дискурсу, схарактеризовано поняття «дискурс читача», відношення «письменник – художній твір – читач».

Ключові слова: текст, дискурс, художній дискурс, художній текст, автор, читач, ідіостиль, мовна особистість.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть дослідження художнього дискурсу продовжує залишатися в центрі лінгвістичних студій. На сучасному етапі крізь призму антропоцентричного підходу, який набуває все більшого поширення, художній текст постає як особливий тип дискурсу.

Так, В. Мальцева підкреслює: «Антропоцентризм орієнтований на виявлення кореляції між мовними явищами і свідомістю суб'єкта мовлення. У такий спосіб «людський простір» набуває статусу значущого і ціннісного. Вивчення мови в її нерозривному зв'язку з мисленням знаходить відбиття в когнітивній лінгвістиці, у межах якої здійснюється аналіз механізмів продукування та сприйняття мови. Мова, яку розуміють як засіб концептуалізації реальності, забезпечує індивіда засобами для сприйняття і пізнання навколишньої дійсності: людина опе-

рує тими даними, які закладені в мовній картині світу» [15, с. 36]. У зв'язку з тим, що сучасна лінгвістика оперує різними підходами до інтерпретації цього поняття, досі немає його всеохопного визначення, отже, пояснювальний характер пропонованої розвідки робить її актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні немає однозначного тлумачення поняття *дискурс, художній дискурс*. Питання художнього дискурсу досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці, з-поміж яких: І. Бехта, В. Карасик, М. Кожина, Н. Кондратюк, В. Мальцева, І. Огієнко, Ю. Прохоров, О. Селіванова, О. Семенюк, І. Фролова, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, П. Серіо, Дж. Серль та ін. У сучасній лінгвістиці виокремлюють чотири підходи до вивчення поняття дискурсу. Так, на думку прибічників першого підходу, представниками якого були В. Звєгінцев, Т. ван Дейк, Ю. Караулов та ін. дискурс є мовою,

що вища за рівень словосполучення та речення. Другий підхід яскраво представлений у працях Н. Арутюнової. Представники цього підходу розглядають дискурс як когнітивний процес, до якого входить акт мовлення, його оцінка самими учасниками мовлення та наслідки мовлення. Третій підхід витлумачує дискурс як результат сприйняття тексту у свідомості читача. Прибічники четвертого підходу пропонують розглядати дискурс як послідовну мовленнєву діяльність у конкретній сфері. Проте ці студії не вичерпують можливостей дослідження особливостей дискурсу загалом та художнього зокрема.

Постановка завдання. Метою наукової праці є аналіз та інтерпретація основних ознак художнього дискурсу.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) визначити засади розмежування понять «текст» та «дискурс»;
- 2) проаналізувати та окреслити лінгвістичний статус поняття «художній дискурс».

Виклад основного матеріалу. Спочатку поняття *текст* і *дискурс* використовували як синоніми. Потреба визначення поняття *дискурс* виникла тільки згодом. П. Серіо виокремив кілька значень цього терміна. Так, на думку дослідника, дискурс – поняття, яке збігається з терміном *мовлення* Ф. де Соссюра; дискурс як поняття, що репрезентує послідовність окремих висловлювань та є одиницею, більшою за фразу; дискурс як одиниця мовлення, що належить мовцю, вплив певного висловлення на адресата, а також як діалог, полілог; дискурс як площина для функціонування різних мовних одиниць, система обмежень з огляду на соціальну чи ідеологічну позиції та як умова створення, реалізації та функціонування висловлення [22, с. 549–550]. О. Селіванова скоротила класифікацію значення дискурсу, запропоновану П. Серіо, до чотирьох типів: дискурс = текст; дискурс = текст + ситуація; дискурс = (усне) мовлення; дискурс = тип дискурсивної практики [20, с. 36].

М. Фуко наголошує на різнорівневості поняття дискурсу. Так, підкреслює дослідник, перший рівень репрезентують ті реалізації дискурсу, що зникають по мірі того, як зникає сама комунікативна ситуація, у процесі якої вони виникли. Другий рівень дискурсу – це дискурсивні висловлювання того чи того комунікативного акту [25, с. 60]. Однак В. Мальцева зазначає, що такі дискурсивні висловлювання можуть бути віддзеркалені в тексті [15, с. 36].

Н. Кондратенко зауважує, що всі спроби з'ясувати, що саме становить дискурс, у другій половині минулого століття фактично мали наслідком почергове акцентування одного із зазначених вище значень. Дослідниця підкреслює: «Розмежовуючи текст / дискурс, увагу зосереджують здебільшого на таких опозиціях: дискурс – усна форма тексту, а текст – писемна, тобто графічна фіксація мовлення; дискурс – монологічне мовлення, а текст – діалогічне (полілогічне) мовлення. Наразі текстолінгвістика виробила майже однотайну думку стосовно цього розмежування, і тому текст тлумачать як або один зі складників дискурсу, або як його одиницю» [12, с. 39]. Так, попри різні визначення терміна *дискурс*, найбільш поширеним є тлумачення, запропоноване Н. Арутюновою, на думку якої дискурс є мовленням, що занурене в життя [1, с. 137]. Н. Кондратенко зазначає: «Дискурс – це мовленнєва репрезентація комунікативного акту, що є відбиттям певної ситуації об'єктивної дійсності й містить вербальний компонент, яким є текст, та невербальні компоненти, які впливають на створення та розуміння тексту» [12, с. 39].

Детальну класифікацію дискурсу пропонує О. Русакова. Дослідниця виокремлює такі його типи: 1) дискурси, що обслуговують сферу повсякденного спілкування; 2) інституційні дискурси; 3) публічний дискурс; 4) політичний дискурс; 5) медіа-дискурси; 6) арт-дискурси; 7) дискурс ділового спілкування; 8) маркетинговий дискурс; 9) академічний дискурс [19, с. 73–74]. Проте В. Мальцева вказує на те, що деякі пункти цієї класифікації повторюють один одного. Дослідниця зауважує: «Так, інституційний дискурс має багато спільного з дискурсом ділового спілкування і політичним дискурсом, медіа-дискурс передбачає наявність рекламного та піар-дискурсу, дипломатичний дискурс було б логічно віднести або до політичного, або до інституційного дискурсів, або до дискурсу ділового спілкування» [15, с. 40].

У сучасних мовознавчих студіях художній дискурс не має однозначного, усеохопного визначення, адже, як наголошує лінгвіст Т. ван Дейк, художній твір не можна розглядати лише як сукупність певних дискурсів з їхніми лінгвістичними ознаками [5, с. 15].

Сучасна лінгвістика пропонує низку визначень художнього дискурсу. Так, Х. Гуо підкреслює, що художній дискурс, утілений у художньому тексті, створює світ, що містить у собі певний зміст, почуття, експресію. Дослідник наголошує

на тому, що дискурс художнього твору постає як стиль мислення та мовлення автора, які він вкладає у персонажів твору [4, с. 483].

На думку Н. Олизька, художній дискурс є сукупністю художніх творів, створених як результат взаємодії цілей та намірів автора, різноманітних можливих реакцій читача, а також тексту, який виводить текст художнього твору в простір семіосфери – сукупність використаних людиною знакових систем: тексту, мови та культури загалом [17, с. 165].

Т. ван Дейк розглядає художній дискурс як комунікативний акт, основною характеристикою якого є намагання автора за допомогою свого твору вплинути на внутрішній духовний простір читача, на систему його цінностей, вірувань, переконань і прагнень задля того, щоб змінити їх [5, с. 151]. На думку О. Семенюк, художній дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням, презентацією світу адресантом і осмислення його мовної картини світу реципієнтом [21, с. 8]. Метою художнього дискурсу, на думку мовознавиці, є «вплив письменника на систему цінностей, знань та переконань читача за допомогою свого твору. Отже, функціонування художнього дискурсу неможливе поза діалектичних відносин *письменник – художній твір – читач*» [21, с. 8]. Н. Кондратенко підкреслює, що художній текст, функціонуючи в комунікативному просторі, відображає комунікативну діяльність людини, отже, текст стає носієм сутнісних характеристик існування людини в культурному середовищі [12, с. 39].

Дж. Серль зауважує, що будь-який художній твір містить певне «повідомлення», яке передається за допомогою тексту, але яке безпосередньо не наявне в цьому тексті» [28, с. 10].

Однією з найхарактерніших особливостей художнього дискурсу є те, що в ньому відтворюється якась конкретна культура на певному етапі свого розвитку. Це яскраво відображається в мові художнього дискурсу, що містить соціально-мовні оцінки, шаблони й емоційно забарвлену лексику різних соціальних груп та епох, до яких належать персонажі. Це пов'язано з функцією створення чуттєвого сприйняття дійсності. Авторів вдається заволодіти увагою читача завдяки використанню соціально-експресивних маркерів мовлення, властивих зображуваному ним середовищу [21, с. 8]. В. Карасик підкреслює, що у виборі теми, проблеми, сюжету, образів простежується особистість автора, який вербалізує

власний світогляд у художньому творі. Ось чому саме автор є формально-змістовим центром твору [7, с. 250]. В. Мальцева наголошує: «Дискурс має власну картину світу, концепти, що репрезентують ментальність, яку переймає суб'єкт, коли входить до кола дискурсивних смислів. Будь-яка людина має доступ до різних мовних спільнот, кожна з яких формує різні моделі реальності відповідно до власних соціокультурних орієнтирів» [15, с. 38]. Дослідниця переконана, що дискурс репрезентує маніфестацію колективної пам'яті, що не лише віддзеркалює соціальну реальність, а й формує її [15, с. 20].

Т. Бехта зазначає, що творення художнього тексту є двостороннім інтерактивним процесом, оскільки автор прогнозує, як читач сприйме ідеї книги, форму їхнього подання, створює в нього бажане ставлення до того, що відбувається в художньому тексті [3, с. 52]. Текст передбачає наявність інформації в адресанта та адресата, що є вихідною ситуацією для комунікації [6, с. 111]. Складність взаємовідносин об'єкта та суб'єкта розуміння визначається двосторонністю художнього тексту. Так, М. Бахтін підкреслює, що за кожним текстом стоїть система мови, але кожен текст одночасно є чимось індивідуальним, єдиним і неповторним, і в цьому вся його суть. Цей полюс нерозривно пов'язаний з моментом його авторства [2, с. 157]. Успіх декодування тексту буде залежати від рівня компетенції читача, його особистісних та духовних ресурсів [10, с. 40].

Ю. Лотман виокремлює 5 рівнів комунікації в художньому дискурсі:

1. Комунікація між автором та читачем, у якій текст виконує функцію повідомлення.
2. Комунікація між аудиторією та культурною спадщиною, у якій текст виконує функцію носія культурної пам'яті.
3. Комунікація читача із самим собою. За допомогою тексту читач відкриває нові сторони своєї особистості та визначає власний погляд на навколишній світ.
4. Комунікація читача з текстом. Текст стає самостійною одиницею, що має власну позицію в діалозі.
5. Комунікація між текстом та культурним контекстом. Як багаторівнева одиниця культурний контекст дає змогу тексту вступати у взаємодію з його різними рівнями [21].

Дослідження художнього дискурсу тісно пов'язане з вивченням особистості автора, його індивідуального стилю та мови [21, с. 8]. Поняття *мовної особистості* до широкого наукового вико-

ристання було введено Ю. Карауловим. Дослідник наголошував на тому, що мовна особистість – це людина, яка здатна створювати і сприймати тексти, що відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відображення дійсності, яка визначається цільовою спрямованістю [8, с. 230].

О. Семенюк зауважує, що досить часто в лінгвістичних студіях поняття мовної особистості досліджують у співвідношенні з поняттям «ідюстилю», який відображено у виборі автором мовленнєвого матеріалу, стилістичних прийомів та засобів виразності як невід’ємних складників художнього світу автора. Мовна особистість автора є важливим складником у розумінні його творчості, його художнього дискурсу. Ідіюстиль автора проявляється в тексті як результат мисленнєво-мовленнєвої діяльності, яка відображає його світосприйняття, його авторську картину світу [21, с. 9–10]. Специфікою художнього дискурсу є мовленнєва діяльність мовця, який «удає», що здійснює певний комунікативний намір. Зважаючи на це, прагматична настанова автора є основним параметром для визначення статусу знакового утворення як художнього твору, тобто йдеться про дискурсивну діяльність мовця, що виходить за межі власне тексту й уможливорює тлумачення художнього твору як особливого типу дискурсу [12, с. 43].

Сучасні художні твори навіть містять своєрідні дискурсивні маркери, апелюючи до читача, що здійснює акт читання. Не випадково стає актуальним термін «дискурс читача», що вказує на кому-

нікативну діяльність реципієнта, тобто розуміння, інтерпретацію, «добудовування» художнього тексту [12, с. 43].

Використання термінологічного поняття «художній дискурс» на позначення комунікативного утворення, що становить художній текст у процесі його створення і сприйняття, є цілком виправданим з огляду на прагматичний підхід до розуміння дискурсу. З одного боку, дискурсивна діяльність автора художнього тексту передбачає актуалізацію мовленнєвих актів, що тимчасово порушують конвенції співвідношення тексту й реальності, а з іншого – дискурсивна діяльність читача актуалізує та розвиває авторські наміри, часом додаючи власні, вибудовуючи майже новий, інший художній текст. Художній текст перебуває в центрі дискурсивного утворення як повідомлення, що занурюється в комунікативну ситуацію [12, с. 44–45].

Висновки і пропозиції. Отже, розмежовуючи поняття *текст* та *дискурс*, сучасна текстолінгвістика розглядає текст як один зі складників дискурсу або як його одиницю загалом. Художній дискурс є не лише процесом мовленнєвої діяльності, але і її результатом та має складну багаторівневу структуру. Складність організації художнього дискурсу пов’язана також із тим, що він поєднує категорію реального та уявного, творчого світу, що зумовлене актуалізацією суб’єктивних психоемоційних процесів і відкриває перспективи розгортання дослідження на матеріалі різножанрових художніх текстів.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 423 с.
3. Бехта Т. О. Текст і дискурс як категорії літературно-художньої комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2013. Вип. 37. С. 51–53.
4. Гуо Х. Особенности дискурса художественного произведения. *Молодой ученый.* 2017. № 20 (154). С. 483–486.
5. Дейк Т. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Наука, 1989. С. 12–40.
6. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. Москва : Наука, 1982. 154 с.
7. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
8. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
9. Кожина М. А. Языковые маркеры полидискурсивности в художественном тексте (на материале Романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание») : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Томск, 2012. 23 с.
10. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса : Одесск. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, 1991. 121 с.
11. Кондратенко Н. В. Визначальні принципи текстотворення в дискурсі неklasичної парадигми. *Слов’янський збірник.* 2013. Вип. 17. С. 112–118.
12. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 320 с.

13. Кондратенко Н. Художній текст як ігрова діяльність. *Проблеми літературознавства*. 2014. Вип. 18. С. 38–47.
14. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста. Таллин : Прогресс, 1992. 470 с.
15. Мальцева В. В. Полідискурсивність як феномен конституювання художнього тексту (на матеріалі сучасної російської прози) : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02. Харків, 2020. 226 с.
16. Огієнко І. С. Дискурс та підходи до його аналізу: погляди на проблему сучасних англомовних дослідників. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філологія*. 2012. Вип. 23. С. 98–102.
17. Олизько Н. С. Художественный дискурс как полилог автора, читателя и текста. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2011. № 33 (248). С. 164–166.
18. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учеб. пособ. Москва : Флинта : Наука, 2016. 224 с.
19. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса: опыт классификации. *Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. Дискурсология*. Екатеринбург : Дискурс-Пи, 2006. С. 71–77.
20. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монограф. учебн. пособие. Киев : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
21. Семенюк О. А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. № 1. Том. 30 (69). С. 7–10.
22. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс). Семиотика : Антология / сост. и ред. Ю. С. Степанов. 2-е изд. Москва : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 549–562.
23. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
24. Фролова І. С. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія*. 2018. Вип. 87. С. 52–61.
25. Фуко М. Археологія знання. Київ : Ника-Центр, 1996. 416 с. С. 196.
26. Фуко М. Порядок дискурса. Воля к истине : по ту сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет. Москва : Касталь, 1996. С. 47–97.
27. Dijk T. A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse. *Poetics Today*. 1979. Vol. 1. № 1–2. P. 143–159.
28. Searle J. *Conversation*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. P. 7–29.

Prybluda L. M. ARTISTIC DISCOURSE: THE PROBLEM OF INTERPRETATION

The article characterizes the terms «text» and «discourse», their functioning in linguistic research. It was found that despite the different characteristics of the distinction between the concept of text and discourse, the text was interpreted as one of its components, or as its unit. In modern linguistic studies, discourse is defined as a representation of a certain communicative act. The text is a verbal component that underlies the reflected objective reality, the understanding of which is influenced by non-verbal components.

The main characteristics of artistic discourse, its nature are characterized, the role of the author in the process of creating artistic discourse is outlined. It is established that it still does not have an accurate, unambiguous definition. The main features of artistic discourse are outlined, according to which it appears as a style of thinking and speech of the author; which he invests in the language of the characters of the work; as a special result of the interaction of the author's intentions and various possible reactions of the reader; as a communicative act, the main characteristic of which is the author's attempt to use his work to influence the inner spiritual space of the reader in order to change them. It has been established that artistic discourse is closely connected with the author's personality and his idiosyncrasy. The discourse of a certain work of art appears to the reader as a special art world, style of thinking, speech of the author, which he invests in the heroes of the work and which causes appropriate communicative activity or even «completion» of the text.

It is noted that in the artistic discourse reproduces a particular culture at a certain stage of its development, because a particular artistic text, functioning in the communicative space, becomes a carrier of the essential characteristics of human existence in the cultural environment.

It is noted that the study of artistic discourse is closely related to the study of the author's personality, individual style and language, also describes the concept of language personality, idiosyncrasy of the author – creator of artistic discourse, characterized the concept of «reader discourse», the relationship .

Key words: text, discourse, artistic discourse, artistic text, author, reader, idiostyle, linguistic personality.